

Д.Д. Сақан* , Қ.С. Бағашар , А.Ш. Жамашев

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: *sakhanmu@gmail.com

ИМАМ ӘЗ-ЗӘҺӘБИДІҢ «МӘНӘҚИБУ ӘБИ ХАНИФА» ЕҢБЕГІНЕ ТАЛДАУ

Мақалада белгілі хадистанушы, тарихшы, әрі көптеген биографиялық, тарихи танымал еңбектердің авторы, Шамсуддин Әбу Абдулла Мұхаммед ибн Ахмад әз-Зәһәбидің қаламынан жарық көрген «Мәнәқибу Әби Ханифа уә сахибәйһи Әби Юсуф уә Мұхаммад ибн әл-Хасан» атты еңбегі жайлы мағұматтар беріліп, кітаптың мазмұны мен арасындағы негізгі тақырыптары қысқаша талданады. Әбу Ханифаға қатысты шағын биографиялық мәліметтер, оны «табиғин» санатына жатқызу мәселесі және оның сыртқы бейнесі, жүріс-тұрысы, мінез-құлқы мен қоғамдағы адамдармен мәмілесі турасында айтылған сенімді деректер жинақталып қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада Имам Ағзам Әбу Ханифаның бойынан имандылық, адамгершілік, тақуалық, кішіпейілділік, аманатшылдық, туралық, көркем мінезділік, жомарттық сынды жалпы нағыз мұсылманға тән болған асыл қасиеттер және де ислам ғұламаларының бойынан табылуы қажет болған асқан даналық пен зеректік, ыждахаттылық, артық сөзден аулақ болу, терең ой, ғылымға деген ерекше құрмет пен махаббат, құлшыныс пен ынта сияқты сипаттардың көрініс беруі әртүрлі деректер арқылы жеткен оқиғалар мен ғалымдардың сөздеріне негізделе отыра баяндалады. Имам Әбу Ханифамен замандас болған немесе кейінгі уақыттарда өмір сүрген беделді имамдардың оған қатысты көзқарастары назарға алынады.

Түйін сөздер: Әбу Ханифа, ханафи мазһабы, Зәһәби, Мәнәқиб, ислам ғалымдары.

D.D. Sakan*, K.S. Bagashar, A.Sh. Zhamashev

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

e-mail: sakhanmu@gmail.com

Analysis of the book “Manakibu Abi Khanifa” Imam Az-Zahabi

This article provides information about the book “Manakibu Abi Khanifa wa sahibayhi Abi Yusuf wa Muhammad Ibn al-Hasan”, the author of which is a well-known scholar of hadith, historian and author of numerous biographical historically known works, Shamsuddin Abu Abdullah Muhammad Ibn Ahmad az-Zahabi. As well as the content and main themes of the book will be briefly analyzed. Various issues will be considered, such as some biographical data relating to Abu Khanifa, the question of his classification as a “tabiin” and reliable data on his appearance, his behavior, character and relations with people in society. The article mentions that Imam Aazam Abu Khanifa possessed the noble qualities of real Muslims such as morality, morality, piety, humility, good character and generosity. And that it was characterized by attributes necessary for Islamic scholars, such as: wisdom and prudence, selflessness, abstinence from worldly good, deep thoughtfulness, special respect and love for science and enthusiasm for it, and all based on the stories and words of scholars who came from various reliable sources. The focus is on the views of influential imams who were contemporaries of Imam Abu Khanifa or those who lived after him.

Key words: Abu Khanifa, Hanafi madhab, Zahabi, Manakib, Islamic scholars.

Д.Д. Сақан*, Қ.С. Бағашар, А.Ш. Жамашев

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, *e-mail: sakhanmu@gmail.com

Анализ книги «Манакибу Аби Ханифа» Имама Аз-Захаби

В данной статье приводятся сведения о труде «Манакибу Аби Ханифа ва сахибайхи Аби Юсуф ва Мұхаммад ибн әл-Хасан», автором которого является известный ученый-хадисовед, историк и автор многочисленных биографических исторически известных трудов Шамсуддин Абу Абдулла Мұхаммад ибн Ахмад аз-Захаби. А также кратко проанализированы содержание и основные темы книги. Рассмотрены некоторые биографические данные, касающиеся Абу Ханифы, вопрос о его отнесении к категории «табиинов» и достоверные данные о его внешнем образе, его поведении, характере и отношения с людьми в обществе. В статье упоминается,

что имам Агзам Абу Ханифа обладал благородными качествами настоящих мусульман, такими как мораль, нравственность, благочестие, смирение, добрый характер и щедрость. И то, что он характеризовался атрибутами, необходимыми для исламских ученых, такими как: мудрость и благоразумие, самоотверженность, воздержание от мирского блага, глубокая вдумчивость, особое уважение и любовь к науке и энтузиазм к нему, и все это основано на исторических данных и воспоминаниях ученых, которые пришли из различных надежных источников. Основное внимание уделяется взглядам влиятельных имамов, которые были современниками имама Абу Ханифы или тех, кто жили позже него.

Ключевые слова: Абу Ханифа, ханафитский мазхаб, Захаби, Манакиб, исламские ученые.

Кіріспе

Ислам дінінің дамуы мен ғылым ретінде жүйеленіп негізделуіне және де халыққа насихатталып таралуына әсер ететін ғалымдар екендігі сөзсіз. Ғалымдар – Пайғамбарлардың мұрагері ретінде бұл жауапкершілігі мол, маңызды да һәм ардақты міндетті атқарушылар болып табылады. Сондықтан да олар қалдырған өшпес, құнды еңбектермен танысу, ғылым жолындағы ізденістері мен ыждахаттылықтарынан үлгі алу мақсатында олардың өмір жолын биографиялық негізде танып білу қажет. Әсіресе дәстүрлі ислам негізі болған төрт мазхаб ішіндегі тарихи тұрғыдан қарағанда шоғыры биік, практикалық қолданыста кеңінен таралған Ханафи мазхабының негізін қалаушы Әбу Ханифаның өмірін айта кетсек болады. Соңғы кездері Әбу Ханифаға негізсіз айыптар тағылып, оның Шарифат білімдеріндегі абыройына күмәнмен қарау үрдісі жиі кездесіп жатады. Көбінесе бұл мәлімдемелер заманында Әбу Ханифаға «иржа» ақидасы сынды қате сенімдер тағылып, хадис жеткізуші ретінде «әлсіз» деген кейбір ғалымдардың сөздерімен қуатталып жатады. Ислам ғылымдарының жүйеленіп қалыптасуында және оның даму тарихында ерекше орын алып, артына өшпес із қалдыра білген Әбу Ханифаның (Алланың оған рахымы болсын) өмір жолы, тұлғалық қасиеттері мен ғылыми еңбектері – классикалық кезеңдерде де, қазіргі уақыттарда да көптеген ғалымдар мен зерттеушілердің назарларын аударған тақырып. Осы қызығушылықтың нәтижесінде оның өмірі мен ғылыми көзқарастары туралы әртүрлі үлгідегі көптеген шығармалар мен туындылар жазылды. Тіпті Әбу Ханифаның тек өміріне қатысты ғана жазылған биографиялық жұмыстардың санының өзі қырықтан асады. Өкінішке орай бұл еңбектердің көбісі түрлі себептерге байланысты күні бүгінгімізге жетпестен, тарих беттерінде сақталмаған. Ал заманымызға жеткендерінің жартысына жуығы ғана жария-

яланып, ал екінші жартысы әлі де зерттеуді қажет етіп, баспагерлердің назарын күтуде. Сол еңбектердің арасында Имам Захабидің «Манакибу Әби Ханифа» атты еңбегін де атап өтуге болады.

Имам әз-Зәһәби жайлы айта кетсек, ол – белгілі имам, атақты мухаддис ғалым, тарихшы, хафиз. Толық есімі – Мұхаммед ибн Ахмад ибн Осман ибн Қаймаз әт-Туркмәни әл-Мысри, куниясы – Әбу Абдулла. Лақап аты – Шәмсуддин. Десек те, әкесі Шихабуддин Ахмед зергерлік өнермен айналысқандықтан «әз-Зәһәби» (алтын) есімімен танымал болды. Ол Дамаскіде һижраның 673 жылы туылған (1274 жылы). Һижраның 748 жылы (1348 жылы) қайтыс болды. (4, 2:164 б) Хадис ілімдерін зерттеуді 18 жасынан бастаған ол Дамаскта, Мысырда, Бағлабекте, Александрияда білім алады. Оның ұстаздарының қатарында Жамал әд-Дин әл-Миззи, Таки-ад-Дин Ибн Таймия, Ибн Дакик әл-Ид, Бадр ад-Дин ибн Жамаға, әл-Қасим ибн Мухаммад әл-Бирзәли, Камал ад-Дин Ибн аз-Замләкани, Бурхан ад-Дин әл-Фазари сияқты үлкен ғалымдар болған. Имам Захаби әртүрлі ғылымдарға қатысты көптеген еңбектер жазды. Оның еңбектері өз уақытында және келесі ғасырларда да өзектілігін жоғалтпады. Әз-Зәһәби тарих ғылымдарын, хадистерді, олардың рауиларын (жеткізушілерін) терең зерттеумен айналысып оған қоса «әл-жарх уәт-тағдил» (хадис риуаятшыларының сенімділігін анықтайтын ғылым) саласында да ерекше білгір болған, олардың өмірбаяндарын жинақтап, сол салада көптеген еңбектер жазған. Солардың ең танымалы «Сияру ағләми ән-нубалә» («Мәртебелі ғалымдардың өмірбаяндары») кітабын ерекшелеп айта кетсек болады. Имам Зәһәби әртүрлі ғылымдарда әйгілі болуымен қатар, тақуалық, адамгершілік, кішіпейілдік сынды көркем қасиеттерге ие болған. Оның шәкірті Такийюддин ибн Рафи әс-Салами: «Зәһәби, әділ, қайырымды, кішіпейіл, көркем мінезді, ол кісімен сұхбаттасудың өзі ләззат еді. Өз уақытын кітап жазумен, ғибадатпен өткізетін» – деген. Оның қаламынан шыққан еңбектер:

«Тариху әл-ислам» (Ислам тарихы туралы), «Сияр ағләм ән-нубәлә» (сахабалар заманынан бері мұсылман ғалымдары мен мемлекет қайраткерлерінің өмірбаяндары), «Тазкирату әл-хуффаз» (Құран және хадис ғалымдары жайлы), «Мизан әл-иғтидал фи нақди ар-рижал» (хадис жеткізушілер туралы мағұлматтар), «Таджрижу асма и ас-сахаба» (сахабалардың есімдерін жіктелуі), «Кабаир» (ауыр күнәлар туралы хадистер жинағы), «әл-Муғни фи әд-дүғәфә» (әлсіз хадис жеткізушілері туралы мәліметтер). Жалпы алғанда хадис, тарих, ақида сынды салалар бойынша жүзге жуық шығармалары бар. Нияһның 741 немесе 743 жылы оның көзі нашарлап, көру қабілетінен айырылады, бірақ соған қарамастан шәкірттеріне сабақ беруін тоқтатпады. Оның шәкірттері арасында Абдул-Уаххаб әс-Субки, Ибн Касир ад-Димашқи, Салах ад-Дин Сафади, Ибн Рәжаб әл-Ханбали сынды атақты ғұламалар шыққан. (3, 9:102 б.)

Зерттеу жұмысының әдіснамасы

Бұл мақаламызда белгілі ғалым Имам әз-Зәһәбидің «Мәнәқибу Әби Ханифа уә сахибәйһи Әби Юсуф уә Мухаммад ибн әл-Хасан» атты еңбегінің мазмұнына шолу жасап, негізгі тақырыптарына қысқаша талдау жасаймыз. Зерттеу жұмысымызда Әбу Ханифаның өмір жолы жайлы немесе оның артықшылығы тұрғысында Имам әз-Зәһәби мен өзге де «әһлу сунна» (дәстүрлі ислам) ғалымдарының көзқарастарын анықтау мақсат етіліп, беделді «сәләф» имамдары мен төрт мазһабтың алдыңғы қатарлы ғұламаларының сөздері қарастырылады. Сондай-ақ аталмыш еңбектегі Әбу Ханифаның өмірбаяны, мінез-құлқы және шарифат ғылымдарындағы орны жайлы айтылған тың деректерге назар аударылып, кейбір тұстарда басқа да әдебиеттермен салыстырмалы, шағын талдау жасалынады. Зерттеу барысында негізінен интерпретациялық, аналитикалық талдау әдістері пайдаланылады.

Шамсуддин Имам әз-Зәһәбидің «Мәнәқибу Әби Ханифа уә сахибәйһи Әби Юсуф уә Мухаммад ибн әл-Хасан» еңбегі жайлы

Әз-Зәһәбидің атақты ұлы имам Әбу Ханифаның артықшылықтары мен өмір жолы жайында жазған «Мәнәқибу Әби Ханифа» атты еңбегі, бұл салада жазылған еңбектермен салыстырғанда көлемі жағынан шағын болуына қарамастан өз заманында және кейінгі уақыттарда да танымал болды. Бұл кітап Әбу Ханифаның қос шәкірттері Әбу Юсуф (182/798 ж.т.) және Мұхаммед әш-Шайбани (189/805 ж.ж.)

жайлы ақпараттармен де толықтастырылып, «Мәнәқибу Әби Ханифа уә сахибәйһи Әби Юсуф уә Мухаммад ибн әл-Хасан» – деген атпен бірнеше мәрте Каир және Бейрут сияқты жерлерде басылымдарға шықты. (6, 277 б.)

Имам Зәһәби белгілі хадистанушы, тарихшы ретінде көптеген хадис жеткізушілердің, факиһтар (шарифат құқықтанушыларына), мухаддистер мен мутакаллимдер сынды ғұлама-ғалымдардың және басқа да белгілі қоғам қайраткерлерінің өмірбаяндары мен артықшылықтары, олар жайлы түрлі мағұлматтар беретін биографиялық анықтама еңбектер көп жазғандығын байқаймыз. Солардың ішінде Имам Әбу Ханифа да Зәһәбидің назарынан тыс қалмаған. Тіпті оған ерекше мән беріп, өзінің «Сияр ағләм ән-нубәлә» және «Тәрих әл-Ислам» еңбектерінде Әбу Ханифа жайлы жеке бір бөлім арнап жазған. Сондай-ақ ол, «Тазкирату әл-хуффаз» еңбегінде оның өмірі жайлы айта келе: «Бұл Имамның артықшылықтары жайлы жеке бір том кітап арнап жаздым...» – десе, (5, 1:167 б.) «Сияр» еңбегінде: «Әбу Ханифаның (Алланың оған разылығы болсын) өмірбаяны екі томды қажет етеді» – деген. (2, 6:391 б.) Біз Имам әз-Зәһәбидің бұл сөздерінен оның Әбу Ханифаның өмір жолы һәм артықшылықтары жайлы жеке дара кітап арнауға бел буғандығын көреміз. Сонымен қатар ол еңбегіне Әбу Ханифаның қос шәкірті Әбу Юсуф пен Мұхаммед жайлы да деректер қосқан. Ол жайлы жоғарыда атап өткен «Тазкирату әл-хуффаз» кітабында, Әбу Юсуфтың өміріне тоқтала келе былай дейді: «Ол жайлы және оның серігі Мұхаммед ибн әл-Хасан (Алла ол екеуін рахымына бөлесін) жайлы да жеке дара том арнап жаздым». Осы тұста ислам әдебиеттерінде жиі кездесетін жанрдың бір түрі, «манақиб» еңбектері жайлы айта кетсек. Манақиб – мұсылман агиографиялық (hagiographic және graphic – жазу, сипаттау) жанрының бір түрі. Ол ислам ғұлама-ғалымдарының, имамдардың немесе шайыр-ақындар сияқты басқа да тарихи тұлғалардың жеке қасиеттері, артықшылықтары, шығармашылығы, олардың тұлғааралық және әлеуметтік қатынастары туралы әңгімелер сияқты, тұлғаның өмір жолындағы кейбір тұстары баяндалатын әдебиеттер ретінде танылған. Көбінесе бұндай еңбектерде тарихи оқиғалардың көркем әдебиет түрінде көрініс табуы байқалып, өз кезегінде бұл оның құндылығын арттыра түседі. (7, 71 б.)

Имам әз-Зәһәби еңбегін әртүрлі бөлімдерге бөліп, оларды бірнеше тақырыпшаларға жіктеген. Мазмұнына қарай кітапты «Әбу Ханифа

жайлы деректер» және «қос шәкірті Әбу Юсуф пен Мұхаммедке арналған бөлімдер» деп екі үлкен тарауға бөліп қарастыруға болады. Имам Әбу Ханифаға қатысты тарауында келесідей тақырыптар немесе тақырыпшалар қамтылған: Имам Әбу Ханифа биографиясы; оның мінез-кұлқы мен тақуалығы; ұстаздары мен шәкірттері; құлшылығы; оның фикһ іліміндегі дәрежесінің сипаты жайлы айтылған деректер; «райға» (ақылмен үкім шығаруға) қатысты көзқарастары; ғалымдардың оған айтқан мадақтары; тақуалығы жайлы қосымша мәліметтер; оның хадистері дәлел тұрғысында; ол жайында айтылған әртүрлі хабарлар; дүниеден өтуі; жеткізген хадистері; оны сүйіншілеген түстер жайында. Әбу Юсуф жайлы бөлімінде: Әбу Юсуфтың биографиясы; имамдардың оған айтқан мақтау мен мадақтары; оның артықшылықтары турасында тақырыпшалар келсе, ал Мұхаммед ибн әл-Хасан әш-Шайбаниға қатысты бөлімі: оның тегі, дүниеге келуі, білім жолы сынды өміріне қатысты мәліметтер; шешендігі, білімдегі орны мен зеректігі; Эр-Ракка қаласында (Сирияның солтүстігінде орналасқан қала) қазылық қызметін атқаруы; дүниеден өтуі сынды тақырыпшаларға жіктелген. Автор әр тақырыпта табиғиндер немесе атбаға табиғиндерден болған әл-Ағмаш, әл-Муғира, Шуғба, Саид ибн Әбу Аруба, ибн Уяина сынды беделді имамдардан жеткен деректерді келтіреді. Сондай-ақ әрбір деректі жеткізілу жолдарымен бірге баяндап, тізбектерінің сенімділігіне аса мән берген.

Әбу Ханифаның қысқаша биографиясы және ол жайлы қосымша мәліметтер

Имам әз-Зәһәби өз еңбегін: «Бұл кітап ғасырымыздың фақиһы, заманымыздың беделді ғұламасы, асқан көркем қасиеттер иесі, Куфа елінің муфтиі болған ән-Нұғман ибн Сабит ибн Зута жайлы болмақ», – деп бастайды. Зута – Әбу Ханифаның атасы, дегенмен де Мұхаммед Зәхид әл-Кәусәри, Имам Масғуд ибн Шәйбәның «әт-Тағлим» атты еңбегіндегі дерекке сүйене келе, Зута Әбу Ханифаның арғы атасы және оған дейін ән-Нұғман ибн әл-Мәрзәбанның, Сәбиттің әкесі бар деген көзқарасты алдыға тартқан. Бұл Исмағил ибн Хаммадан жеткен дерекке де сәйкес келеді. Әбу Ханифа һижри жыл санауы бойынша 80 жылы (699 жылы) Куфа қаласында, Омеядтар (Умәуи) халифасы Абдул Мәлік ибн Маруанның билігі тұсында дүниеге келген. (1, 13 б.)

Әз-Зәһәби Әбу Ханифаның табиғиндерден болғандығын айтады. Ол бұл көзқарасын, Сайфу ибн Жәбирдан жеткен, Әбу Ханифаның Әнас

ибн Маликты (Алланың оған разылығы болсын) көргендігі жайлы айтылған риуаятпен қуаттайды. (1, 14 б.) Кейбір дереккөздерде Әбу Ханифаның сахабалармен жолыққандығы және олардан хадис риуаят еткендігі жайлы айтылған. Қайнаркөз кітаптарда келген деректерге сүйенсек: «Әбу Ханифа өзімен замандас ғалымдар, яғни Суфиан әс-Саури, әл-Әузағи, Имам Мәлік секілді жолдастарынан табиғин болу құрметімен озып кетті», – делінеді. [14] Сол сияқты, Әбу Ханифаның кейбір ұзақ өмір сүрген сахабаларды көргендігі жайлы айтылған мәліметтерді басқа да тарихи кітаптардан кездестіре аламыз. Олардың мысалы ретінде, һижраның 93 жылы (714 жылы) қайтыс болған Әнас ибн Мәлік, 87 жылы (652 жылы) көз жұмған Абдуллаһ ибн Ауф, 85 жылы дүниеден озған Уасила ибн Аския, 88 жылы дүниеден өткен Сәхл ибн Сайда мен ең соңғы болып 102 жылы Мекке қаласында қайтыс болған Әбу Туфайл Амр ибн Уасила секілді сахабаларды айта кетсек болады. Бұл сахабалардың өмір сүрген кезеңін негізге ала отыра, Имам Әбу Ханифаның оларды жолықтыру ықтималдығы бар екендігін айта аламыз. (8, 1: 24 б.) Ал, оның олардан хадис жеткізгендігіне қатысты әртүрлі көзқарастар бар. Кейбір ғұламалар Әбу Ханифаның сахабалардан хадис жеткізгендігін айтып, тіпті ол хадистерді де атап көрсеткен. Бірақ, хадис ілімінің мамандары бұл деректердің әлсіз екендігін баяндаған. (15) Ғұламалар «Табиғин» сөзін анықтамасына қатысты түрлі көзқарас білдірген. Кейбір ғалымдар қандай да бір адамды, «табиғин» санатына жатқызу үшін, ол адамның сахабаны көріп кездестіруімен қатар, одан хадис риуаят етуін де шарт еткен. Ал келесі бірқатар ғалымдардың пікірі бойынша, сахабадан хадис риуаят етуі шарт емес, егер ол сахабаның көзін көргендігі жайлы сенімді деректер болса, ол адамның «табиғин» ретінде қарастырылуына жеткілікті болады. (9, 158 б.) Олай болса, осы көзқарасқа сүйене келе Әбу Ханифа сахабаны көргендіктен табиғин болып саналады. (10, 88 б.) Әрине, Пайғамбарымыз (Алланың оған игілігі мен сәлемі болсын) мақтаған ізгі ғасырда өмір сүріп, ардақты сахабалардың көзін көрген табиғин дәрежесінің Әбу Ханифа үшін үлкен мәртебе болары анық. Дегенмен де, оның Имам Ағзам деген абыройлы атаққа бөленуі оның табиғин болғандығы үшін ғана емес, барша мұсылман үмбеті үшін жасаған ғылым жолындағы ұшан теңіз еңбегінің нәтижесі екендігін ұмытпағанымыз жөн. Сонымен қатар Имам әз-Зәһәби Әбу Ханифаның сыртқы бет-бейнесі жайлы да кейбір деректерді келтіргендігін көреміз. Мысалы, Әбу Нағим әл-

Фадл ибн Дуккейн былай деп жеткізеді: «Әбу Ханифа көркем дидарлы, жүзінде жарасымды сақалы бар болатын, әрдайым әдемі киініп жүретін», (1, 15 б.) басқа деректе: «...әрдайым жинақы әрі жарасымды, әдемі киімдер киініп, үстінен хош иісті әтір аңқып тұратын». (16) Абду әл-Уәһһәб ибн Зияд былай дейді: «Әбу Ханифаны Куфа қаласында көрдім, оның басында ұзын қара бас киім болды». Әли ибн Абдуррахман жеткізген деректе: «Бірде Куфа мешітінде бір ақсақалдың адамдарға пәтуә беріп жатқандығын көрдім (оның басында ұзын бас киім болған еді), мен: «бұл кім?», – дегенімде, олар: «бұл Әбу Ханифа», – деп жауап берді», – деген. Әбу әл-Қасим Абдулла ибн Мухаммад өзінің «Фаддаилу Әби Ханифа» кітабында келесі риуаятта ән-Надра ибн Мухаммадтан былай дейді: «Әбу Ханифа келбетті, әрқашан бағалы киімдер киіп, әтірленіп жүретін». (1, 16 б.)

Әбу Ханифаның асыл қасиеттері мен тақуалығы жайлы

Әз-Зәһәби Әбу Ханифаның көркем мінезділігі мен тақуалығына қатысты мәліметтерді бір бөлек тақырыпта жинақтауымен қатар, басқа да бірнеше тақырыпшаларда оның кішіпейілділігі, жомарттығы сияқты бойындағы асыл қасиеттері мен құлшылығындағы ыждахаттылығы жайлы деректерді келтіргендігін байқаймыз. Әл-Хасан ибн Исмаил ибн Мужалид өзінің әкесінің былай дегенін жеткізеді: «Бірде мен Харун ар-Рашидтың қабылдауында болған кезімде, оған Әбу Юсуф келді. Ол одан ұстазы Әбу Ханифаның мінезін сипаттап беруін сұрайды. Сонда Әбу Юсуф: «Алланың атымен ант етейін, ол арам нәрселерден қатты тыятын, дүниеқоңыз адамдардан аулақ болатын, әрдайым үнсіз әрі терең ойда жүріп, көп сөйлеуді ұнатпайтын, егер біреу одан бір нәрсе сұраса, білгенімен ғана жауап беретін. Иә, мұсылмандардың әміршісі, ол тек қана өзінің бойындағы кемшіліктермен және дінімен ғана шұғылданып, басқа адамдар жайлы жақсы сөз ғана сөйлейтін», – деп жауап береді. Оны естіген Харун ар-Рашид: «Бұл саликалы адамдардың қасиеттері», – дейді. Әл-Қасим ибн Гассан Исхақ ибн Әбу Исраилдің былай дегендігін жеткізеді: «Бірде Ибн Уяинаның (танымал мухаддис) көзінше біреулер Әбу Ханифа жайлы әңгімелесіп отырып, олардың бірі ол тұрғысында жағымсыз нәрсе айтып қалады. Оны естіген Ибн Уяина: «Олай демендер! Әбу Ханифа адамдардың ішінде намазды ең көп орындайтын еді, басқалардан қарағанда аманатқа өте берік, сондай-ақ адамгершілік тұрғысынан да өзгелерден жоғарырақ болатын», – дейді».

Белгілі мухаддис, фақиһ, жеті қырағат риуаят етуші қарилардың бірі Әбу Бакр ибн Ияш: «Адамдар Әбу Ханифаның көпшіліктен жырақ жүруін тәкәппарлықтан деп ойлайтын, әйтсе де ол оның жалғыз қалғанды ұнататындығынан еді», – деген. Сонымен қатар, еңбекте Әбу Ханифаның жомарттығына қатысты деректер де кездеседі. Әбу Ханифаның немересі Исмаил ибн Хаммад: «Менің әкем Хаммад Фатиха сүресін дұрыс оқуды үйренген кезде, Әбу Ханифа оның ұстазына бес жүз дирхам берген еді», – деген. Бұл тұста Әбу Ханифаның жомарттығымен қатар, ұстазға деген құрметі мен оның еңбегін жоғары бағалай білгендігінің көрінісін байқауға болады. Әл-Мусанна ибн Ража былай деп риуаят етеді: «Әбу Ханифа әрбір Алланың атымен ант еткен сайын бір динар садақа етуді өзіне міндеттеген болатын, сол сияқты отбасына қандай да бір қаражат жұмсаса сол мөлшерде садақа беретін еді». (1, 16-18 б.) Әбу Ханифаның саудагердің отбасында дүниеге келіп, өзі де өмір бойы сол кәсіппен айналысқандығы мәлім. Оның жомарттық қасиеті әсіресе осы салада ерекше байқалатын. Мысалы: Әли ибн Хафс әл-Баззаздың риуаятында келген мына бір оқиғаға назар аударсақ: «Имам Әбу Ханифаның саудада Хафс ибн Абдуррахман есімді серігі болатын, бірде Әбу Ханифа оны әлдебір заттарды сатып келуге жұмсайды. Бірақ, тауарларының ішінде бір киімнің сапасында кінәрат бар болатын. Әбу Ханифа серігі Хафсқа аталмыш киімді сату барысында, оны сатып алушы адамға міндетті түрде кемшілігін ескертуді тапсырады. Әйтсе де, Хафс Әбу Ханифаның бұл тапсырмасын ұмытып, тауардың кем тұсын баяндамастан белгісіз кісіге сатып жібереді. Оны білген Әбу Ханифа сол жолғы саудасынан түскен табыстың барлық қаражатын, бір де бір дирхам қалдырмастан садақа етіп таратып жіберген екен». Сондай-ақ, Жағфар ибн Аун және басқалар жеткізеді: «Бір күні бейтаныс кейуана әйел Әбу Ханифаға келіп, өзінің кедей екендігін айтып, жібек маталы киімді өз бағасына сатуын өтінеді. Әбу Ханифа оған: «Төрт дирхамға ал», – дейді. Сонда әлгі әйел мұндай тым арзан баға таңырқап: «Менімен әзілдесіп тұрсың ба?!», – дейді. Әбу Ханифа: «Субхан Алла! Бұл киімнен екі дана сатып алған болатынмын. Бір данасын сатқанымда, оның бағасы екеуіне жұмсалған ақшаның құнына төрт дирхам ғана жетпей тұр еді. Міне сол төрт дирхамға сізге берейін», – деп, мәрттік танытқан». [1, 41-42 б.]

Әбу Ханифаның хадис саласындағы орнына қатысты деректер

Имам эз-Зәһәби «Әбу Ханифаның жеткізген хадистерімен дәлел келтіру» тақырыбында, Әбу Ханифаның жеткізген хадистерінің дәрежесіне қатысты ғалымдардың арасында екі түрлі көзқарас қалыптасқандығын баяндайды. Бірінші көзқарас бойынша, оның хадистері қабылданады және дәлел ретінде пайдалануға жарамды. Имам Зәһид әл-Кәусәри бұл көпшілік фақиһтар мен мухаддис ғұламалардың пікірі екендігін айтқан. Ал келесі көзқарастағылар Әбу Ханифаны хадис саласында әлсіз деп білген. Мысалы, Әли ибн әл-Мадинидің: «Ол хадис иелерінен (хадисшілерден) болмаған», – деген. Бірақ, әл-Кәусәри бұл риуаяттың әлсіз тізбек арқылы жеткендігін айтқан. Осы тақырыпта немесе өзге де тақырыпшаларда, Әбу Ханифаның хадис іліміндегі орны жайлы баяндаған деректерге сүйенсек, бірінші көзқарасты қуаттайтын сөздердің көптігін байқайтындығымыз анық. Әбу Ханифаның хадис саласында және оны зерттеу мәселесінде жоғарғы дәрежеде болғандығын мына деректерден аңғара аламыз. Имам Мисғар ибн Кидам былай деп жеткізеді: «Әбу Ханифамен бірге хадис үйренген едік. Бірақ бұл салада ол бізден асып түсті. Тақуалық жолына түстік. Бұл тұрғыдан да ол бізден басып озды. Содан кейін біз фикһ ілімін үйренуге кірістік. Ал енді оның фикһтағы жеткен дәрежесі көріп тұрғандарыңыздай». (1, 43-б.) Осы тұста имам Мисғар ибн Кидамның Ирактың атақты хадисшісі, ерекше жаттау қабілеті және тақуалығымен ерекшеленген, тіпті кезінде Әбу Ханифаның ұстазы болғандығы жайлы да деректер бар. (11, 19-б) Мисғардың хадис саласындағы дәрежесінің жоғары болғандығы сондай, тіпті әрқайсы «әмирул муминин фил хадис» (хадистегі мұсылмандардың әміршісі) деген атаққа ие болған Шугба және Суфиян әс-Саури сынды атақты ғалымдардың өзі, өзара қандай да бір хадис мәселесіне қатысты қарамақайшылыққа түсетін болса, олар шешім табу үшін: «Мисғар ибн Кидамға барайық», – деп айтатын болған. (14, 1:50-б.) Мәртебесі жағынан Бұхари мен Муслим хадис жинақтарынан кейін тұратын «Сунану Әби Дәуіт» еңбегінің авторы атақты мухаддис Әбу Дәуіт әс-Сижистани былай деген: «Алла Тағала Мәликті рахымына бөлесін, ол (шариғат ғылымдарында нағыз) имам еді. Сондай-ақ, Алла Тағала Әбу Ханифаны да рахымына бөлесін, ол да (шариғат ғылымдарында) имам дәрежесінде болатын. Сол сияқты Ибн Мағин сынды беделді мухаддис ғалымдар Әбу Ханифаны «сикқо», яғни хадис саласында «сенімді» санатына жатқызған.

Атақты фақиһ Имам Әли Әшраф Таханәуи хадис саласында, жеткізген хадистерінің санына қарай жіктеуде, көп риуаят етпегендігіне қарамастан, Омар ибн әл-Хаттаб, Әли, Абдулла ибн Масғуд сынды сахабаларды, қандай да бір мәселеге қатысты көзқарастарын білдіруде сүйенген риуаяттарының көптігіне байланысты, оларды «муksiрун» (көп хадистер риуаят еткендер) қатарында бола алатындығы сияқты, Әбу Ханифаны да үкім шығаруда көптеген хадистерге сүйенгендігі үшін, көп хадис риуаят етуші ретінде қарастыруға болады дейді. Сондай-ақ бұл сөзін Абдулла ибн Мұбарактың «Әбу Ханифаның көзқарасы демендер, хадисті тәпсірлеуі дендер», – деген сөзімен қуаттайды. (12, 28-29 б.) Осыған ұқсас пікірді Мухаммад ибн Юсуф әс-Салихи да өзінің «Уқудул-жуман» атты кітабында былай деп келтіреді: «Әбу Ханифа алдыңғы қатарлы хадис саласындағы «хафиз» дәрежесіндегі ғалымдардың бірі еді. Себебі хадисті жақсы білмеген адамның шариғатта үкім шығаруы мүмкін емес. Сондай-ақ, Имам эз-Зәһәбидың оны «Табақатул-хуффаз» (хадисті көп жаттаған хафиздар) еңбегіне кіргізуі де соған дәлел. Ол былай дейді: «Әбу Бәкір мен Омар секілді үлкен сахабалар, өздерінен білім тұрғысында төмен дәрежеде болғандарға қарағанда хадистерді аз риуаят еткендігі секілді, хадистерді көп білгендігіне қарамастан, көбінесе фикһи үкім шығару мәселесімен айналысқан Әбу Ханифадан да риуаяттар аз жеткен». (13, 25-б.)

Заманында Әбу Ханифаға тағылған айыптардың бірі ретінде, оның үкім шығаруда «хадиске емес, өз ойына сүйенеді», – деген негізсіз тұжырымдарды айтсақ болады. Сондықтан, оларға жауап ретінде эз-Зәһәби келесідей риуаяттарды жеткізеді. Нух әл-Жамиғ Әбу Ханифаның былай дегенін жеткізген: «Алла елшісінен келген хабарлар басымыз бен көзіміз болады (яғни қандай да бір мәселеге қатысты ең бірінші соларға сүйенеміз), сахабалардан жеткен хабарларды таңдаймыз (басқа риуаятта: олардың айтқандарынан шықпаймыз), ал бұлардан басқаларына келсек, олар да біз сияқты адамдар (яғни Пайғамбар мен сахабалар сөздері сияқты дәрежеде бола алмайды)».

Қорытындылай келе айтарымыз, Имам эз-Зәһәби аталмыш кітабында ұлы имам Әбу Ханифаны әр түрлі қырларынан танытып, әһлу әл-хадис (хадис иелері) пен әһлу аррай ғалымдарының ол жайындағы пікірлерін жинақтаған. Автор бұл еңбегінде негізгі екі мәселеге мән бергендігін байқай аламыз.

Біріншісі, Әбу Ханифаның көркем мінезділігі, адамдармен мәмілесіндегі кішіпейілділігі мен қарапайымдылығы, жомарттылығы, тақуалығы сынды сипаттарына қатысты деректерді келтіру арқылы оның адамгершілік қасиеттерін көрсету. Осы тұрғыдан қарағанда бұл еңбектің оқырмандарына берер тәлім-тәрбиелік мәні өте зор. Екіншісі, Әбу Ханифаның фикһ пен хадис саласындағы дәрежесінің биіктігі, білім жолындағы еңбегі мен абыройы турасындағы ғалымдардың сөздерін жеткізіп, оның ислам

шариғат ғылымдарындағы орнын айқындау. Оған тағылған айыптардың негізсіз екендігіне бұлтартпас дәлелдермен жауап беру.

Имам Зәһәби сынды шафиғи мәзһабының беделді ғұламасы, һәм тарихшы, мухаддис, хадистанушы ғалымның Әбу Ханифаның артықшылығы жайлы келтірген деректерінен-ақ оған деген көзқарасының қандай болғандығын байқай аламыз. Әбу Ханифаның өзге мәзһаб ғалымдары тарапынан мойындалып үлкен құрметке ие болуы, ол жайлы әртүрлі еңбектер жа-

зып, өмір жолын зерттеулері, оның ғылымдағы дәрежесінің ұлықтығының үлкен бір айғағы болары сөзсіз.

Әдебиеттер

- Шамсуддин Өз-Зәһәби М.А. Мәнәкибу Әби Ханифа уә сахибәйһи Әби Юсуф уә Мухаммад ибн әл-Хасан. – Бейрут: Ләжнәту ихяил-маарифи ән-Нумания баспасы, 1999. – 96 б.
- Шамсуддин Өз-Зәһәби М.А. Сияру әғламу ән-Нубәлә – Бейрут: Муассасату әр-рисала баспасы, 1985. – 25 томдық.
- Әс-Субки Т. Табақату әш-Шәфиғия. – Каир: Файсал Иса әл-Бәби баспасы, 1964. – 10 том.
- Әс-Сафәди С.Х. Әл-Уәфи бил-уәфәят – Бейрут: Дару ихия и ат-тураси әл-араби баспасы, 2000. – 29 том.
- Шамсуддин Өз-Зәһәби М.А. Тазкирату әл-хуффаз. – Хайдарабад: Дәирату әл-мағарифи әл-Усмания баспасы, 1986. – 4 том.
- Чекер Х. Ебу Ханифе менакибларынын иазма нұсхалары // Тахкик ислами илимлер араштырма ве нешир дергиси (ғылыми журнал), 2018. – 1/1 (Haziran / June 2018). – 269-300 б.
- Матибаева Р.Б. Редкая рукопись по ханафизму «Манакиб Аби Ханифа» // Молодой ученый. Международный научный журнал. – Казань: «Издательство «Молодой ученый», 2019. – № 36 (274). – С.71-73.
- Мекки М.А. Манакибу Әби Ханифа – Эр-Рияд: Король Фахд атындағы ұлттық баспа, 1893. – 2 т.
- Ибн Абдулбәрр Н. Әл-Интиқа фи фәдаили әл-әиммәти әс-сәләсәти әл-фүқһаһа. – Бейрут: Дару әл-башаири әл-исламия баспасы, 2010. – 440 б.
- Әбу Захра М. Әбу Ханифа хайятуһу уә ғасруһу уә арауһу әл фикһия. – Каир: Дару әл-Фикр әл-Араби баспасы, 2008. – 536 б.
- Абдуррәшид ән-Нұғмани М. Имамы Ағзам Ебу Ханифенин хадис илминдеки йери, (ауд. Ә. Йылдырым). – Стамбул: Отто баспасы, 2015. – 144 б.
- Таханәуи Ә. Әбу Ханифа уә асхабуһу ғәлә дауи мә әфәдәһу. – Бейрут: Дару әл-Фикр әл-араби баспасы, 1989. – 234 б.
- Салихи М.И. Уқуду әл-жуман фи манакиби әл-имами әл-ағзами Әби Ханифа ән-Нұғман. – Бейрут: Дару әл-башаири әл-исламия баспасы, 2018. – 412 б.
- Ибн Мәжә М.И. Сунәну ибни Мәжә. – Бейрут: Дару ихия и әл-кутуб әр-араби баспасы, 2009. – 2 том.
- Әбу Ханифа табиғин болған ба? // <http://fatua.kz/kz/post/view?id=661>.
- Как выглядел Абу Ханифа? Воспоминания людей, знавших его лично // <http://m.islam-today.ru/istoria/kak-vygladel-abu-hanifa-vospominania-ludej-znavsiah-ego-licno/>.

References

- Shamsuddin az-Zahabi M.A. Manakibu Abi Hanifa ua sahibaihi Abi Yusuf ua Muhammad ibn al-Hasan – Beirut: Lazhnatu ihia il-maarifi an-Numanija baspasy, 1999. – 96 b.
- Shamsuddin az-Zahabi M.A. Siaru aalamu an-Nubala – Beirut: Muassasatu ar-risala baspasy, 1985. – 25 tomlyk.
- As-Subki T. Tabakatu ash-Shafijia – Kair: Faisal Isa al-Babi baspasy, 1964. – 10 tom.
- As-Safadi S.H. Al-Uafi bil-uafajat – Beirut: Daru ihija i at-turasi al-arabi baspasy, 2000. – 29 tom.
- Shamsuddin az-Zahabi M.A. Tazkiratu al-huffaz– Haidarabad: Dairatu al-maaarifi al-Usmanija baspasy, 1986. – 4 tom.
- Cheker H. Ebu Hanife menakibларынын iazma nushalary // Tahkik islami ilimler arashtyрма ve neshir dergisi (gylymi zhurnal), 2018. – 1/1 (Haziran / June 2018). – 269-300 b.
- Matibaeva R. B. Redkaja rukopis' po hanafizmu «Manakib Abi Hanifa» // Molodoj uchenyj. Mezhdunarodnyi nauchnyj zhurnal. – Kazan': «Izdatel'stvo «Molodoj uchenyj», 2019. – № 36 (274). – S.71-73.
- Mekki M.A. Manakibu Abi Hanifa – ar-Riaad: Korol' Fahd atyndagy ul'ttyk baspa, 1893. – 2 t.
- Ibn Abdulbar N. al-Intika fi fadaili al-aimmati as-salasati al-fukaha – Beirut: Daru al-bashairi al-islamija baspasy, 2010. – 440 b.
- Abu Zahra M. Abu Hanifa haiatuhu ua asruhu ua aarauhu al fikhija – Kair: Daru al-Fikr al-Arabi baspasy, 2008. – 536 b.

Abdurrashid an-Numani M. Imamy Aazam Ebu Hanifenin hadis ilmindeki yeri, (aud. A. Yldyrym) – Stambul: Otto baspasy, 2015. – 144 b.

Tahanau A. Abu Hanifa ua ashabuhu ala daui ma afadahu – Beirut: Daru al-Fikr al-arabi baspasy, 1989. – 234 b.

Salihi M.I. Ukudu al-zhuman fi manakibi al-imami al-Aazami Abi Hanifa an-Numan – Beirut: Daru al bashairi al-islamija baspasy, 2018. – 412 b.

Ibn Mazha M.I. Sunanu ibni Mazha – Beirut: Daru ihija i al-kutub ar-arabi baspasy, 2009. – 2 tom.

Abu Hanifa tabiin bolgan ba? // <http://fatua.kz/kz/post/view?id=661>.

Kak vygljadel Abu Hanifa? Vospominanija ljudej, znavshih ego lichno // <http://m.islam-today.ru/istoria/kak-vygladel-abu-hanifa-vospominania-ludej-znavsiah-ego-licno/>.